

**TERÖRİST ÖZNEYİ TARİHSELLEŞTİRMEK:
İKTİDAR İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE
TERÖRİZM SÖYLEMİNİN İNŞASI (1973-1980)***

**HISTORIZING THE TERRORIST SUBJECT: THE
CONSTITUTION OF TERRORISM DISCOURSE IN
TURKEY IN THE FRAMEWORK OF THE POWER
RELATIONS (1973-1980)**

Tuncer BEYRİBEY*

ÖZ

Türkiye'deki terörizm çalışmaları, terörist özneyi tarihsel olarak sabitlemiş biçimde ele alarak, onun tarihsel ve mekânsal olarak inşa edilme süreçlerini es geçmektedir. Halbuki, terörist özne tüm tarihsel dönemlere aşkın bir konumda değildir, toplumdaki iktidar ilişkileri ve mücadeleleri neticesinde inşa edilmiştir. Bu makale, eleştirel terörizm çalışmalarının post-pozitivist ontolojik ve epistemolojik katkılarından faydalanarak, Türkiye'deki terörist öznenin inşasını 1970'lerdeki iktidar mücadeleleri ve toplumsal gelişmeler ışığında analiz etmektedir. Buna göre, Türkiye'deki hegemonik terörist öznenin inşası sürecinde 1970'lerde Türkiye sağ ile CHP arasındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde iki temel anlatının bulunduğu iddia edilecektir. Dahası, Maraş Katliamı ertesinde ilan edilen sıkıyönetim ve ardından gelen 12 Eylül Darbesi'nin terörist özneyi tarihte

---

* Bu makale, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Mazlum'un danışmanlığında yazılan "Türkiye'de Terörle Mücadelenin Biyopolitikası ve Mediko-Politik Metaforlar (1973-1991)" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

* Dr., Bağımsız araştırmacı, t.beyribey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2261-4148>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 20.04.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 29.06.2022

sabitlererek Türkiye sağının anlatısını hegemonikleştirmesi süreci analiz edilecektir. Analiz için gerekli veriler TBMM Tutanaklarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Terörizm Çalışmaları, Türkiye, 1970'ler, iktidar ilişkileri, Söylem.

ABSTRACT

Terrorism research in Turkey ignores historical and spatial formation of the terrorist subject, treating it as if it were historically fixed. The terrorist subject, on the other hand, is not in the position of transcending all historical times; it is formed as a result of power struggles and power relations in a society. This paper examines the constitution of the terrorist subject in Turkey in the context of power struggles and social developments in the 1970s, drawing on the post-positivist ontological and epistemological contributions of critical terrorism studies. Accordingly, it will be argued that there were two main narratives during the construction of the hegemonic terrorist subject in Turkey in the 1970s within the framework of the power struggle between the Turkish Right and the CHP. Moreover, it will be examined how the declaration of martial law following the Maraş Massacre and the subsequent September 12 Coup hegemonized the narrative of the Turkish Right by fixing the terrorist subject in history. The data for the analysis came from the Parliamentary Minutes.

Keywords: Critical Terrorism Studies, Turkey, 1970s, Power Relations, Discourse.

GİRİŐ

1960'lı ve 1970'li yıllar hem Türkiye'de hem de dünyada toplumsal dönüşüm taleplerinin yükseldiği bir dönemdi. Temelde anti-kapitalist, anti-empyrialist ve anti-Amerikancı olan siyasi talepler, aydınlar-işçiler-öğrenciler üçgeninde özellikle Batı'da toplumsal desteğini arttırırken, başta Filistin'de olmak üzere sömürge-karşıtı bağımsızlık hareketleri de güçleniyordu (Eley, 2002; Falciola, 2020; Horn, 2007). Buna karşılık, reaksiyoner ve anti-komünist bir sağcı hareket de kimi zaman devletleriyle iş birliği içerisinde yükselen bu taleplere karşı mobilize ediliyordu (Mammone, 2008). Böylece, giderek artan siyasi şiddet, "terörizm" kavramıyla tanımlanır hale gelmişti. Nitekim, Türkiye'de de artan siyasi şiddetin 1970'li yıllarda giderek daha fazla "terörizm" olarak tanımlanması,

bu küresel gelişmelerle eşzamanlıdır. Dahası, Türkiye 1970’li yıllarda bir yandan istikrarsız hükümetler ile yönetilirken, diğer yandan artan siyasi şiddet, devlet idaresini daha da zorlaştırmaktaydı. Bu da siyasi kutuplaşmayı alabildiğince körüklemişti ve terörizm kavramını kabaca “sağ” ve “sol” olarak tanımlanabilecek iki tarihsel bloğun iktidar mücadelesi alanı haline getirmişti.

Bu makale, ulusal gelişmeler ışığında 1970’li yıllarda terörizmin Türkiye’de bir iktidar mücadelesi bağlamında söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini analiz etmektedir. Terörist öznenin tarihselleştirilmesi, günümüzdeki hegemonik terörist özne anlatısının tarihsel kökenlerini eleştirel bir şekilde saptamayı ve bu çerçevede inşa edilmiş olan iktidar pratiklerini açığa çıkarmayı mümkün kılacaktır. Terörist öznenin tarihsel süreçler içerisinde birbirinden farklı toplumsal kesimleri işaretlemesi, aslında terörist özne üzerinde yürütülen bir iktidar mücadelesi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada terörist öznenin tarihselleştirilmesi yoluyla, 1970’ler Türkiye’sinde siyasi şiddet edimlerinin “terörizm” olarak nasıl inşa edildiği ve tarihsel blokların terörizm anlatısını kendi hegemonik projeleri adına nasıl mobilize ettiği analiz edilecektir. Bu doğrultuda makalenin amacı, hegemonik terörist öznenin söylemsel inşasını toplumsal ve tarihsel bir bağlam içerisinde analiz etmek ve hâkim terörizm söyleminin nasıl bir hegemonik projeye hizmet ettiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, TBMM tutanaklarından faydalanılacaktır.

1. İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TERÖRİZM SORUNUNUN İNŞASI

Terörizm çalışmaları, bir bilgi alanı olarak inşa edildiği 50 yıldan fazla bir süredir, terörizmi her türlü toplumsal ve tarihsel bağlamdan soyutlayarak “nesnel” bir bilgi iddiasıyla ele almıştır (Burke, 2008: 37; Stampnitzky, 2013).¹ Temelde üç soruya cevap bulmayı amaçlıyordu: 1) terörizm nedir? 2) terörizmin altında yatan sebepler nelerdir? 3) terörizm sorunu ile nasıl mücadele edilmelidir? Bu üç soru doğrultusunda, terörizm çalışmaları tüm zamanlar ve mekanlarda geçerli olabilecek bir terörizm bilgisi elde etmeyi ve “problem çözücü” bir yaklaşımla devlet-merkezli ve tarih-dışı öneriler geliştirmeyi hedeflemiştir (Gunning, 2007: 371; Stohl, 2015: 95). Bu da alanın, terörizmi bir tanım içerisinde almak, bu tanım

¹ Stampnitzky’nin çalışmasının da gösterdiği üzere, terörizm çalışmaları adıyla anılacak disiplin 1970’li yıllarda Amerikan Hava Kuvvetleri ile çok yakın ilişkisi olan RAND Cooperation ile University of St. Andrews Centre for the Study of Terrorism and Political Violence (CSTPV) arasında akademik düzeyde kurulan iş birliği ile ortaya çıktı. CSTPV’deki terörizm çalışmaları uzmanlarının RAND Cooperation’da araştırmacı olarak görev alması ve RAND Cooperation’ın hayata geçirdiği Dünya Çapında Terörizm Olayları Veritabanı’nı organize etmeleri, Batı ve devlet merkezli bir terörizm çalışmaları alanının doğmasına yol açtı. Böylece, “terörizm hakkında yapılan çalışmaların %99’undan fazlası 1968’ten sonra yazıldı” (Stampnitzky, 2013: 24).

çerçevesinde anlamlandırılan terörizm faaliyetine dair nedensel bir ilişki ağını ortaya çıkarmak ve çeşitli çözüm yolları geliştirmek hedefiyle pozitivist bir ontoloji ve epistemolojiye yaslanmasına neden olmuştur (Jackson, 2007). “Ortodoks” adını verebileceğimiz bu tutum nedeniyle terörizm çalışmaları özcu bir bilgi alanı olarak gelişmiştir.

Ortodoks yaklaşımın bu tutumu ve özellikle 11 Eylül Saldırılarından sonra disipline artan ilgi neticesinde, terörizm kavramı öz-düşünümSELLİĞE tutulmadan sanki bir gerçekliği temsil ediyormuşçasına kullanılır olmuştur (Zulaika, 2012: 59). Özellikle devletin sağladığı bilgileri hiçbir eleştirel süzgeçten geçirmeyen ve sadece ikincil kaynaklara yaslanan bir terörizm çalışmaları alanının gelişmesi, daha fazla üretime rağmen daha az analitik bir bilgi yığılımına neden olmuştur (Gunning, 2007: 365-369). Bu yüzden, terörizm kısıtlı veriyle üzerine çok fazla konuşulan bir mesele haline gelmiştir (Schmid ve Jongman, 1988: 179).

Terörizm çalışmalarının bu kısıtlılığını aşmanın yolu ise terörizmi tarihsel ve bağlamsal bir olgu olarak ele almaktır. 2000’li yılların ortasından itibaren yükselen eleştirel yaklaşımlar terörizm çalışmalarının Ortodoks yapısına meydan okumaya başlamıştır. Buna göre, terörizm “sorunu” belirli bir sosyo-politik ortam içerisinde inşa edilmektedir ve özneler-arası bir anlama sahiptir (Jackson, 2007: 3). Bunun anlamı, terörizmin bir kendiliğindenliğe sahip olmadığı, daha ziyade söylemsel bir teşekkül olduğudur. Terörizmin anlamlandırdığı eylem kipleri, başka tarihsel dönemler içerisinde başka isimlerle tasavvur edilebilirdi. Nitekim, 1960’larda dünyada aynı eylemler gerilla hareketleri veya kalkışma (*insurgency*) olarak isimlendirilirken (Bonditti, 2017: 162), Türkiye’de de de anarşi ve tedhiş ifadeleri terörizm ifadesine benzer eylem kiplerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu durumda, eylem kipleri kendisinde nesnel bir anlam barındırmaz, daha ziyade belirli bir söylem içerisinde çeşitli ifadelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulur.

Keza, terörizm ifadesi de tarihsel olarak sabit değildir ve çeşitli zamanlarda çeşitli anlamlarla kullanılmıştır. Fransız Devrimi’nde Terör Dönemi olarak adlandırılan Robespierre yönetimi tarafından devletin devrimi yayması ve karşı devrimcileri baskılaması için uygulanan ahlaki bir şiddet türü olarak görülmüş, Devrim’in düşmanları ise terör ifadesi ile gayri-ahlaki ve despotik bir şiddeti işaretlemişlerdir. 19. yüzyıl sonundaki anarşistler tarafından terörizm despotik rejimlere karşı halkı uyandırmaya çalışan ve sadece devlet temsilcilerini hedef alan bir propaganda aracı olarak olumlanmıştır. 1930’lardan itibaren ise terör dendiğinde akla doğrudan devlet gelmiş, Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter ideolojilerin devlet şiddetini alabildiğince uyguladığı devletler “terörist” olarak nitelenmiştir. Terörizmin günümüzdeki anlamına ulaşması ise 1970’lerden itibaren ona dair bilginin örgütlenmesi ve kurumsallaşması ile olmuştur

(Stampnitzky, 2013; Ditarych, 2014; Bonditti, 2017; Erlenbusch-Anderson, 2018; Martini, 2021; McQuade, 2021).

Terörizmin tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak analiz edilmesinin doğal bir sonucu da terörist özneye dair statükocu tutumu istikrarsızlaştırmak olacaktır. Terörizm belirli bir dönemde ve belirli iktidar ilişkileri çerçevesinde çeşitli eylem kiplerinin sorunsallaştırılması ile gerçekliğine kavuşan bir güvenlik meselesi olduğuna göre, eylemleri gerçekleştiren terörist özneler de sabit değildir. Bir sonraki bölümde, terörist öznenin tarihselliği incelenecektir.

2. TERÖRİST ÖZNEİNİN TARİHSELLİĞİ

Terörizm kavramının çeşitli tarihsel dönemlerde farklı anlamlara sahip olmasına paralel olarak, terörist özne de çeşitlilik göstermiştir. Fransız Devrimi'nde veya 1930'larda sırasıyla olumlu ve olumsuz anlamda despotik liderler veya ideolojiler, 19. yüzyıl sonunda veya 1960'ların sonundan itibaren ise devlet-dışı örgütler veya bireyler terörist olageldiler. Bu açıdan, sabit bir terörist öznenen bahsetmek mümkün değildir. Nitekim, Schmid'in (2004: 205) de bahsettiği gibi, "Bir kere terörist olan, her zaman terörist kalacak değildir".

Terörizm kavramının belirli siyasi şiddet edimlerini, özellikle de devlete kıyasla, anormalleştirilmesi bağlamında, "terörist" özne de belirli aktörlerin hem tutumlarına hem de eylemlerine dair siyasi bir anlam taşımaktadır. Bu anlamıyla, terörist özne normatif olarak inşa edilir (Cuadro, 2020). Terörist olarak ifade edilmek, siyaseten belirli "normal" süreçlerin dışında tutulmayı ve siyaset-dışı araçların, özellikle de güvenlik ve hukuk araçlarının devreye sokulmasını da beraberinde getirmektedir (Jackson, 2005; Spencer, 2012). Bunun sonucunda, "terörle mücadele adı altında devlet tarafından kimin meşru olarak öldürülebileceği, işkence edilebileceği, rapor edilebileceği ve hapsedilebileceği hakkında buyurucu bir yargı sağlar" (Jackson, 2007: 259). Neticede, terörist öznenin inşa edilmesi, ilgili kişilerin eylemleri ve tutumlarına karşı hangi araçların devreye sokulacağı ve bunların nasıl meşrulaştırılacağına dair iktidar yapılarını da eşzamanlı olarak devreye sokar (Huysmans ve Buonfino, 2008: 771).

Bu bağlamda, terörist öznenin ahlaki bir hat çizdiği noktada, yani teröristliğin işaret ettiği gayri-ahlaki varoluş biçimleri karşısında, terörist özne olarak kodlananların da dönüşüm gösterebileceği görülmelidir. Bir başka deyişle, tarihin bir noktasında terörist olmakla suçlananların, ileriki zamanlarda bu suçlamalardan azade kılınabildiğinin örnekleri mevcuttur. Gunning'in (2007: 381) hatırlattığı üzere, bir dönem azılı terörist olarak tanımlanan Nelson Mandela, Yaser Arafat, Sean McBride ve Menachim Begin ilerleyen zamanlarda Nobel Barış Ödülünü alarak meşru, kıymetli ve sorumlu siyasetçiler olarak görülür

olmuşlardır. Nitekim, aşağıda gösterileceği üzere, Türkiye’de de bugün için meşru siyasi aktör olarak gösterilen kimi kişiler ve örgütler 1970’lerde terörist olmakla suçlanmış ve kimi zaman güvenlik güçlerinin hedefi haline gelmiştir.

Terörist öznenin sabitlenmesi belirli iktidar ilişkilerini işaret etmektedir. Bir başka deyişle, terörist özne belirli bir tarihsel ve mekânsal bağlamda çeşitli güvenlik pratiklerinin harekete geçirilerek önlenmesi gereken kişileri veya grupları göstermektedir (Martini, 2021; Pettinger, 2020). Bu nedenle, terörist olarak işaretlemek, çeşitli terörle mücadele pratiklerini meşrulaştırmaktadır ve toplumun belirli kesimlerine yönelik baskıcı veya şiddet içeren güvenlik önlemlerini harekete geçirmektedir. Terörist öznelliğin paye edilmesi ile belirli bir ötekileştirme ve olumsal bir öznelliği doğallaştırma süreci de beraberinde işlemektedir (Puar ve Rai, 2002; Fisher, 2015: 57). Böylece, hükümetlerce belirli dönemlerde toplum içerisinde muhalefeti gayri-meşru kılmak amacıyla esnek bir şekilde kullanılabilir (Jackson, 2005; Jarvis, 2009).

Bütün bu örnekler, terörist öznenin tanımlanmasının toplumsal ve siyasi koşullara ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Terörizm çalışmalarının nesnesi olan terörist öznellik akışkandır ve tarihin belirli dönemlerindeki iktidar ilişkileri ile doğrudan alakalıdır (Erlenbusch-Anderson, 2018). Eğer terörist özne tarih içerisinde değişen bir anlama sahipse, bu durumda, sabit bir terörist özneye dayanarak tutarlı bir analiz sunmak olanaksız hale gelecektir. Yapılması gereken ise terörist öznenin çeşitli tarihsel dönemlerde nasıl inşa edildiğini ve hangi iktidar etkileriyle etkileşimle gerçekliğine kavuştuğunu ortaya koymaktır. Bu ise terörist öznenin tarih-dışı olmadığını ve içkin bir doğallığı bulunmadığını kabul etmek anlamına gelecektir. Dolayısıyla, teröristlerin “terörist” olarak inşa edilmesine neden olan toplumsal koşulları, yani iktidar etkilerini ve bilgi yapılarını açığa çıkarmak eleştirel tutumun merkezinde yer almaktadır. Bir sonraki bölümde, Türkiye’de terörist öznenin inşası, iktidar ilişkileri ve sosyo-politik bağlam çerçevesinde analiz edilecektir.

3. TERÖRİST ÖZNEİNİN İZİNDE: 12 MART MUHTIRASI VE SONRASI

Terörizm çalışmaları, 1960’ların sonundan itibaren “terörizm” olarak adlandırılacak bir siyasi şiddet edimini “nesnel” olarak inceleme iddiasıyla teşekkül edilen bir disiplin dalı olarak gelişti (Erlenbusch-Anderson, 2018: 113). 1960’ların sonu, dünyada radikal değişim taleplerinin olduğu ve öğrenciler-aydınlar-işçiler üçgeninde bir ortaklaşma sonucunda bu taleplerin toplumsallaştığı yılları ifade etmekteydi. Özünde anti-empyrialist, anti-kapitalist ve anti-Amerikancı olan bu talepler, savaş sonrası dönemde sömürge karşıtı bağımsızlık hareketleriyle de birleşince, küresel bir dalgadan bahsedebilmek mümkün olmuştu (Eley, 2002; Horn, 2007). Bu dönem, aynı zamanda, bu talepleri baskılamak ve

hâkim küresel düzeni devam ettirmek amacıyla örgütlenmiş devletin ve devletle ilişkili grupların şiddetinin giderek arttığı yıllardı (von Beyme, 1988; Bar-On, 2001; Mammone, 2008). İşte, temelde ABD merkezli bir bilgi alanı olarak ortaya çıkan terörizm çalışmaları, bu dönemdeki siyasi şiddetin bir tarafına odaklanarak, devlet veya devlet-destekli grupların şiddetini meşrulaştıracak ölçüde örgütlendi (Stampnitzky, 2013: 24-25). “Uluslararası” terörizm olarak isimlendirilecek siyasi şiddet edimi, Batı “değerlerine” yönelik bir saldırı olarak kodlandı (Linklater, 2020: 31-34).

Benzer bir süreci Türkiye’de de analiz etmek mümkündür. 68 Gençliğinin üniversitelerde ve sokaklarda etkin bir siyasi güç olarak yükselmesi, DiSK’in kurulmasıyla beraber, en açık örneğinin 15-16 Haziran Direnişinde görüldüğü üzere, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin güçlenmesi ve 1965 Seçimleriyle beraber TBMM’de grup kuran Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) siyasi arenada sosyalist değerlerin bayraktarlığını yapacak düzeyde etkin bir siyasi aktör olarak meydana çıkması, Türkiye sağında alarmist bir tutumun yükselmesine neden oldu (Özman ve Yazıcı Yakın, 2012). Hem TBMM düzeyinde hem de sivil toplumda çeşitli sağcı anti-komünist tutumların yükselmeye başladığı görülmekteydi. Bir yandan hem Adalet Partisi hem tüm doktriner yapısını anti-komünizm temeline dayandırmış Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), hem de Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) Bülent Ecevit liderliğinde Ortanın Solu tutumuna karşı çıkıp istifa edenlerce sağ Kemalist bir tutumla kurulan Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) gibi siyasi partiler düzeyinde bir anti-komünist siyaset yükseliyordu (Koca, 2020: 377). Diğer taraftan, MHP’nin paramiliter örgütlenmesi Ülkü Ocakları’nda ve adıyla müstesna Komünizmle Mücadele Derneği’nde görmek mümkün olacağı gibi gençlik içerisinde devrimci tutuma karşı örgütlenecek anti-komünist derneklerin sayısı artmaktaydı ve “sol” ile her alanda mücadeleyi öncelik haline getirmektelerdi (Aytürk, 2020; Gümrükçü, 2021). 1960’ların sonundan itibaren yükselen, 12 Mart Dönemi’nde devletin sola yönelik geniş kapsamlı operasyonu düşen, fakat 1973 Seçimlerinden itibaren ve özellikle de 1977 Seçimleriyle iyice tavan yapan bir siyasi şiddet ortamı bu karşıtlığın beslenmesiyle ortaya çıktı.²

Balyoz Harekâtı ve “Komünist Terör”

12 Mart öncesinde TİP, öğrenci hareketleri ve DiSK örneklerinin gösterdiği üzere, solun aydınlar-öğrenciler-işçiler üçgeninde giderek yükselen etkisi Türkiye

² Türkiye sağı ile CHP arasında kavramın bir iktidar mücadelesi alanı haline gelmesi bağlamında, siyasi aktörlerin küresel anlatıları ‘evrenselleştirerek’ kendi iç iktidar mücadelelerine nasıl devşirdikleri ve bu sayede kendi anlatılarını doğallaştırarak nasıl küresel iktidar mücadelelerini yeniden ürettikleri üzerine, bkz. Beyribey (Yayınlanacak).

sağında ve onunla eklemlenmiş bürokratik kesimlerde artan bir anti-komünist tutuma sebep oldu. Özellikle TİP'in meclis içindeki etkisi, 6. Filo karşıtı gösteriler ve 15-16 Haziran 1970'teki büyük işçi direnişi Türkiye sağında ve bürokraside “Türkiye'nin sosyo-ekonomik ortamının izin verdiği ölçünün çok ötesine taşıdığı savı[na]” yol açtı (Keyder, 1990: 104). Dahası, Doğan Avcıoğlu'nun ideolojik hattını belirlediği Yön-Devrim hareketinin genç subaylar arasında yayılması ve sol Kemalist bir cunta girişimi korkusu ile birleşince, 12 Mart Muhtırası Türkiye'nin “komünist terör” ile mücadelesinde mihenk taşı oldu. Muhtıranın ertesinde Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümetinin istifa etmesi ve ardından Nihat Erim liderliğinde teknokratik bir hükümetin kurulması ile birlikte “12 Mart müdahalesi, hükümeti devirip reformları uygulamak isteyen sivil ve askeri radikallerin faaliyetlerine son vermek için tasarlanan bir önleyici darbe olmuştu” (Ahmad, 1994: 359).

Nihat Erim hükümeti döneminde sol gruplara yönelik Balyoz Harekâtı başlatıldı. Çok sayıda solcu militan tutuklandı, TİP ve DİSK kapatıldı, basın ve yayın organları yayınlarına son vermek zorunda kaldı. 1971 ile 1973 yılları arasında gerçekleştirilen bu operasyonlar 1973 yılında Başbakanlık tarafından yayınlanan *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm* adlı bir kitapta detaylandırıldı. “Türkiye gerçeklerini dünya kamuoyuna açıklamak” iddiasındaki bu kitapta Türkiye'nin komünizmle savaş içerisinde olduğu iddia edilmekteydi (Başbakanlık, 1973: 9). Buna göre, Türkiye'nin “en az 1920 yılından beri dışa bağlı komünizmin tasallutu” altında olduğu ifade edilirken, komünist terörün ³ amacının “proletarya diktatörlüğüne ve nihayet komünist parti diktasına bağlı bir devlet” kurmak olduğu belirtiliyordu (Başbakanlık, 1973: 16). Bu bağlamda, “Marksist-Leninist terörizm, başından itibaren son zamana kadar, çoğu üniversite öğrencisi olan, okuyan gençlik tarafından tatbik edilmiştir” ve onları “sakat bir yola saptıranların, tanınmış bazı yazarlar ve üniversite öğretim üyeleri olduğu” tespit edilmişti (Başbakanlık, 1973: 20). Bu durumda, terörist özne mutlak bir şekilde “ihtilalci” ve “Marksist-Leninist” öğrenci hareketleri ve onlara destek veren aydınlar olarak inşa edilmekteydi.

Komünist terör sadece silahlı eylemleri değil, her türlü Anayasal hakkı kullanarak icra edilebilen bir propaganda eylemiydi. Örneğin, “komünist demagoji... sermaye çevrelerinin baskısından bahsederek, Türkiye'de sermayeci sınıfın tahakkümü bulunduğu iddiasını propaganda konusu yapmıştır”

³ Kitapta açık bir şekilde terörizm “Marksist-Leninist” olarak tanımlanıyordu. Türkiye İşçi Partisi dışında, Aydınlık Sosyalist Çevresi, Proleter Devrimci Aydınlık Grubu, ANT Çevresi ve Türk Halk Kurtuluş Ordusu gibi geniş bir kesim “ihtilalci” terör örgütleri olarak ifade ediliyordu. Bkz. Başbakanlık, 1973: 23-33.

(Başbakanlık, 1973: 16).⁴ Bu durumda yapılması gereken, komünist terör ile her alanda topyekûn mücadele yürütmektir. Bunun için, partiler-üstü bir siyasi mekanizma gerekliydi. Nitekim, “partiler üstü hükümetin programı... terörizmi ortadan kaldırmağa [sic] kararlı idi” (Başbakanlık, 1973: 61) ve ordu ise “kanunen kendisine verilmiş bulunan, Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama içerisinde” hareket etmekteydi (Başbakanlık, 1973: 11). Dolayısıyla, terörle mücadele siyaset-dışı olması gereken bir güvenlik meselesi olarak ele alınmalıydı.

Bir İktidar Mücadelesi Alanı Olarak Terörizm Kavramı

12 Mart Muhtırası sonrası hayata geçirilen Balyoz Harekâtı ile birlikte sola girilen topyekûn mücadele konseptine karşın 1973 Seçimlerinde CHP’nin birinci parti olarak çıkması, ama kendi başına hükümet kuracak sayıya ulaşamaması neticesinde Türkiye’deki siyasi kutuplaşma yeniden derinleşti. CHP’nin İslamcı Milli Selamet Partisi ile kurduğu kırılğan koalisyon hükümeti, başta Kıbrıs ve 1973 Petrol Krizi olmak üzere çeşitli dış krizlerin getirdiği ekonomik sorunlarla uğraşmak durumundaydı. Bu ise ideolojik kamplaşmaya iktisadi bir boyut eklemişti. Dahası, resmi adı Cumhuriyetin 50nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun olan 1974 Affı Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinden⁵ yargılananları da kapsayınca, Türkiye sağ komünistlerin serbest bırakılacağını ve yıkıcı-bölücü hareketlerin güç kazanacağını dile getirmeye başlamıştı. Artan siyasi şiddet de yaşanan siyasi ve iktisadi krizlere eklenince, 1970’lerde Türkiye kabaca iki kutba keskin bir şekilde ayrılmıştı: “sağ” ve “sol”.

Yaşanan bu gelişmeler ışığında, terörizm kavramı tarihsel bloklar arasında kendi hegemonik projesini hayata geçirmek ve karşı tarafı anormalleştirmek için mücadele yürütülen bir alan haline geldi. Bir başka deyişle, terörist öznenin inşası yoluyla belirli bir tip öznelliğin “hakikat” olarak sunulması ve böylece kimi

---

⁴ Bu çerçevede, 15-16 Haziran Direnişi, 12 Mart rejimi açısından terör eylemi olarak görülüyordu, çünkü “işçiler arasında katılan Dev-Genç’li militanlar bir protesto mitingi şeklinde başlayan bu yürüyüşü, yaptıkları teşvik ve tahriklerle adeta bir proleter ihtilali haline döndürmüşlerdir” (Başbakanlık, 1973: 34). Bunun nedeni ise TCK’nın 141. ve 142. maddelerinin, yani bir sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerinde tahakküm kurmasının suç olarak komünist terörü işaret etmesidir.

⁵ Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddeleri, ilk defa 1936 yılında kanuna girdi ve sınıfsal örgütlenme ve propagandayı yasakladı. 141. madde “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri” sevk ve idare edenler için idam cezası ve 142. madde ise 141. maddenin propagandasını yapanlara 5 ile 10 yıl arası hapis cezası öngörüyordu. Açıkça, Türkiye içindeki sosyalist hareketleri hedef alan bu maddeler 1991 yılında Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) yürürlüğe girmesiyle eşzamanlı olarak kaldırıldı ve mücadele TMK’ya havale edildi. Maddelerin ceza yasasına girişi ve anti-komünist etkiler üzerine daha detaylı bir analiz için bkz. Örnek (2014).

ötekileştirme süreçleri yoluyla karşı tarafa yönelik mücadeleyi meşrulaştırma fırsatı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, 12 Mart Muhtırasından 12 Eylül Darbesi'ne kadar terörizm kavramı, mevcut siyasi kutuplaşma içerisinde siyasi şiddet edimlerini anlamlandırma ve toplumu bu bağlamda denetleme ve düzenleme çerçevesinde bir iktidar mücadelesi alanıydı. Bu kısımda, terörizm kavramı hakkında hâkim olan iki temel anlatının mücadelesine odaklanılacaktır. Bunun için TBMM Tutanaklarından faydalanılacaktır.

Türkiye Sağının Terörizm Anlatısı: “Komünist Terör”

Türkiye sağı olarak nitelendirilebilecek ve aslında Bora'nın (1998) üç halinden bahsettiği siyasi yelpaze çok komplike bir tarihsel blok olarak nitelendirilebilir. Adalet Partisi'nin 1960'ların büyük bir bölümünde kendi bünyesinde toplayabildiği üç akım – milliyetçilik, muhafazakarlık ve islamcılık – 1960'ların sonundan itibaren farklı partilerde örgütlenmeye başladı. 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'nin ve 1970'te Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu ile birlikte Türkiye sağının üç ana akımı parçalı bir temsiliyete büründü. Dahası, Adalet Partisi içerisinde yaşanan iktidar çekişmesi neticesinde partiden ayrılan Ferruh Bozbeyli – Saadettin Bilgiç kliğinin temsil ettiği muhafazakâr kanadın 1970 yılında Demokratik Parti'yi (DP) kurmasıyla çok daha parçalı hale geldi.

Yine de Türkiye sağını birleştiren ve bir blok veya “cephe” olarak 1970'ler boyunca birbirine kenetleyen olgu anti-komünizm olmuştu. Nitekim, Bora'nın (1998: 8) ifade ettiği üzere, bu üç ana akım Türkiye sağının “birbirine dönüşebilir oluş biçimlerini” göstermekteydi. Dolayısıyla, anti-komünizm temelli bir cephe ihtiyacı, amorf yapısına rağmen Türkiye sağının ana tahayyülünü oluşturmuştu (Koca, 2020). Neticede, 1970'li yıllarda Türkiye sağının anti-komünist tutumu “parlamentar merkez sağ siyasetin aşırı sağa kayması ve aşırı sağın yükselmesi” ile sonuçlandı (Akça, 2020: 109). Üstelik, anti-komünizm bağlamı içerisinde bir araya gelebilecek Türkiye sağına bir dördüncü unsur olarak Bora ve Taşkın'ın (2001: 534) “cumhuriyetçi muhafazakarlık” adını verdikleri ideolojik akımın temsilcisi olarak Cumhuriyetçi Güven Partisi de eklenebilir. Böylece, “AP'nin komünizm karşıtlığı, milliyetçilik ve devletin otoriterleşmesi merkezli siyasal stratejisi, sağın ve devlet elitlerinin iktidar bloğu içinde birliğini sağlama işlevine de sahipti” (Akça, 2020: 113). Bir diğer ifadeyle, anti-komünizm çok parçalı görünen Türkiye sağının bir araya gelmesini sağlayan bir tutkal işlevini görmektedir.

Bahsedilen siyasi konumlanmaların yanında, CHP'nin 1973 Seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve MSP ile hükümet kurmaları özellikle milliyetçi aşırı sağda ciddi bir alarmist pozisyon yarattı (Aytürk, 2020: 442). Dahası, Türkiye sağının bu parçalanmış halinin yanında Türkiye “solunun” CHP bünyesinde

neredeşye “yekpare” temsil edildiği inancı, aşırı sağcı anti-komünist tutumların merkeze gelmesine yol açtı (Özbudun, 1995: 530). Nitekim, CHP-MSP Hükümetinin 1974 Affını Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerini de içerecek şekilde ele alması,⁶ Türkiye sağında komünistlerin de serbest bırakılacağı ve bunun CHP’nin komünistlerle iş birliğini açık bir biçimde gösterdiği inancını pekiştirdi. Örneğın, DP milletvekilleri açısından Af Kanunu “beynelmilel komünizmin” bir taktiği olarak “12 Mart’tan sonra Devlet düzenini yıkmak, millet ve ülke bütünlüğünü bozmak” iddiasındaki “kanlı terör hareketlerini” canlandırmayı amaçlıyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1974a: 416). Böylece, Türkiye’deki siyasi şiddetin faturası ülkeyi yıkma amacındaki komünist teröre kesiliyordu.

Türkiye sağının anlatısı “komünist terör” çerçevesinde ifade ediliyordu. Bu anlatının iki temel dayanağı vardı. Bunlardan ilki, 1960’larda yükselen sol hareketlerdi. Buna göre, komünistler Türkiye’de mevcut olan kimi ekonomik ve toplumsal sorunları istismar ederek ülke içerisinde bir ihtilal gerçekleştirmek istemekteydiler. Nitekim, “Masum talebe hareketleri” olarak “gizlenen” eylemler zamanla “boykot, işgal derken hoca döğmeye [sic] ve öğrenci öldürmeye, Devletin malını tahribe kadar” genişlemiş ve bir komünist ihtilal için istismara dönüşmüştü (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449). Bu bağlamda, 12 Mart öncesi öğrenci hareketleri, DP Milletvekili Hasan Korkmazcan açısından, “Türkiye’de insanları her türlü hak ve hürriyetten yoksun eden bir rejimi kurmak için yurt içi ve yurt dışı bağlantılarla kanlı terör hareketlerine girişenler” tarafından icra edilmişti (TBMM Tutanak Dergisi, 1974a: 416). AP Milletvekili İbrahim Vecdi Aksakal’a göre ise “1968 yılında dünyada başlayan anarşi ve terör... bizde her gün şiddetini artırarak, taktiklerini ve sahalarını geliştirerek devam etmektedir” (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 397). Bu açıdan, Türkiye sağı için terörizm olarak ifade edilen siyasi şiddetin anlamı 1970’li yılların başından itibaren özellikle Batı merkezli bir terörizm sorunsallaştırmasına eklenmekteydi.

Böylece, komünizm Türkiye toplumuna “yabancı” ve “dikte edilen” bir ideoloji olarak işaretlendi. Nitekim, Türkiye’de komünist terörün “yabancılığı”, onun “uluslararası” bir komplo olduğunu vurgulamaktaydı. En temelde,

---

⁶ Temel amacı, 12 Mart düzeninin yarattığı toplumsal tahribatı gidermek olan ve 15 Mayıs 1974 yılında kabul edilen Af Kanunu, 141. ve 142. maddeleri kapsam dışında bırakmıştı. CHP ile MSP arasındaki uzlaşmadan doğan Af Kanunu tasarısı, 21 MSP’li milletvekilinin katılmamasına rağmen Meclis’ten geçti, fakat Senato’da kanun geçmeyince, uzlaşma komisyonu kuruldu. Burada tasarıya bir madde eklenerek, 141. ve 142. maddelerin kanunun kapsamı dışında olduğu belirtildi. Meclis’te karma komisyonun teklifine 20 MSP’li milletvekili kabul oyu verince, Kanun 141. ve 142. maddeleri dışarıda bırakacak şekilde çıktı. Fakat, CHP bu maddeyi eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) götürdü ve AYM usul yönünden maddeyi iptal etti. Böylece, 141. ve 142. maddeden hapiste olan çok sayıda aydın, sendikacı ve öğrenci lideri serbest bırakıldı.

“Türkiye’de yaşanan terör Anadolu’nun Marksist zincire vurulma planının tatbikatından başka bir şey değildir” (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 398). Uluslararası komünizm “sistemli, yıkıcı faaliyet” göstererek “yurdu parçalamak, milleti bölmek ve demokratik rejimi yıkmak için ne lazımsa” yapıyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449). Dolayısıyla, Türkiye’deki her türlü komünist eylem biçimi uluslararası güçlerin Türkiye’ye yönelik saldırı planlarının bir parçasıydı. Nitekim, 1977 Seçimlerinin ardından AP, MHP ve MSP tarafından kurulan ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti açısından “Anayasanın sağladığı geniş hürriyetleri kötüye kullanarak devlet ve rejimi yıkmak, ülke ve millet bütünlüğünü parçalamak maksadıyla teşkilatlanmış bazı ideolojik mihrakları[n]... şiddet hareketlerinin ve anarşik olayların arkasında rejimi yıkma kavgası” olduğu Türkiye’nin “uluslararası komünizmin çeşitli yönlerden gelen saldırısı ile karşı karşıya” kaldığı ifade edilmekteydi (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015: 1340).

Terörizmin komünist bir eylem biçimi olarak ifade edilmesi, onu milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman öznenin kurucu ötekisi haline getirmekteydi. Bu çerçevede, Türkiye toplumu geneli itibarıyla milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman unsurlardan oluşmaktaydı. Buna karşılık, komünizm toplumun bu yapısına karşıt olarak konumlandırılmaktaydı ve her türlü “yıkıcı” ve “bölücü” eylem biçimleri komünist terör ile özdeş kılınmaktaydı. Nitekim, DP Milletvekili Hasan Korkmazcan Türk gençliğinin “kökü dışarıda bölücülük akımına kapılmış bir avuç azınlığın dışında milliyetçi bir bütün” olduğunu (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 30), AP Milletvekili Memduh Erdemir de “sol dikta” karşısında “Allah’a inananlar[in] ve milletine güvenenler[in] hiçbir diktanın karşısında [eğilmeyeceği]” ifade etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 132). Dahası, AP Milletvekili Yılmaz Ergenekon’a göre “Türkiye’de Türk milliyetçisi mevcut oldukça, Türkiye’de asırlardan beri bu mukaddes vatan uğruna kanlarını dökenlerin ahfadı mevcut oldukça, burada terörizme boyun [eğilmeyecekti]” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 200). “Komünistlere karşı devlete yardım eden bizim çocuklar” anlayışı nedeniyle, sağcı şiddet edimleri göz ardı edilmekteydi (Koca, 2020: 376). Dahası, yıkıcılık-bölücülük ile komünizm eşleştirilerek şiddet üzerinden Türkiye toplumunun milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özneliği yeniden üretiliyordu

Böylece, komünist terör ile yürütülen mücadele temelde “yabancı” unsurların güdümündeki “işbirlikçiler” ile “vatanlarını savunanlar” arasındaydı. Milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özne, püriten bir kimliğin temsilcisi olarak kendi “ahlakına” uygun bir şekilde ülkesinin geleceğini düşünmekteydi. DP Milletvekili Yasin Bozkurt’a göre “derslerinden başka bir şey düşünmeyen milliyetçi öğrenciler”, “kendileri gibi düşünmeyen” komünist öğrencilerin çeşitli baskıları altında “teröristlerin at oynağı haline gelmiş” üniversitelerde ve yüksekokullarda eğitimlerine devam etmeye çalışmaktaydı (TBMM Tutanak

Dergisi, 1974b: 449). “Milliyetçi Cepheyi bu memlekette ilelebet ayakta tutacak, tapusu olan, nikahı olan, Allah’ı olan, vatansever milletvekilleri” memleketin terörle mücadele eden “esas” sorumlularıydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1975d: 514). Bu ise Milliyetçi Cephe altında birleşen tüm unsurları “yerli” olarak tanımlayarak “komünist terör” karşısında atılan ve atılacak her türlü siyasi ve toplumsal adımı vatan savunması adına meşrulaştırmaktaydı.

Komünist terör anlatısının ikinci dayanağı 12 Mart Muhtırasıdır, çünkü 12 Mart Muhtırası onunla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair bir harita sunmaktaydı. 12 Mart Muhtırasının Türkiye sağı açısından önemi, Balyoz Harekâtı ile birlikte güvenlik kurumlarının aktif bir şekilde komünizmle mücadeleye dahil olmasıydı (Koca, 2020: 376). Buna göre, komünist terör ile mücadele etmek için izlenebilecek tek yol devletin zor aygıtlarını etkin bir biçimde kullanmasıydı. Nitekim, dönemin başbakanı Süleyman Demirel Türkiye’nin uluslararası komünizm tarafından “laboratuvar” olarak kullanıldığını, çeşitli grupların “Türkiye içerisinde kargaşalık çıkarmaya” çalıştıklarını, fakat devletin bu grupların “yakasına yapıştığını” ifade etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1976b: 273). Bu bağlamda, devletin ve hükümetin komünist terör karşısında yapması gereken tek şey onların “yakasına yapışmaktı”.

Komünist terörün “beynelmilel” yapısı ise Türkiye sağı açısından komünist terörü varoluşsal bir tehdide yerleştirmekteydi. Türkiye toplumunun milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman olarak kalabilmesi için, aynı 12 Mart Muhtırası sonrasında yapıldığı gibi, komünist terörle topyekûn mücadele edilmeliydi. Komünist terör, Türkiye’nin birliğine ve bütünlüğüne saldırdığı için, tek yol komünist olan her türlü eylem biçimini önlemektir. Buna göre, Türkiye’deki terörizmin nedeni, “toplum düzenini, milli ahlakı ve millet varlığını hedef alan bazı ideolojilerin” ağına düşmüş kimi kişilerin eylemleriydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 417). Bu bakımdan, Türkiye sağı açısından komünist terörün kaynağı tamamen dışsaldı, çünkü beynelmilel komünizmin bir ayağını oluşturmaktaydı. Komünist terör Türkiye’deki kimi toplumsal ve iktisadi durumları “sömürerek” ülke içerisinde anarşi yaratmak amacındaydı. Nihayetinde, özellikle Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde siyasi şiddet “devletin milis gücü gibi işleyen MHP ortaklığında” alabildiğince artırılmış olmasına rağmen, olayların tek sorumlusu sol gruplar olarak görülmekteydi (Genç-Yılmaz, 2015: 223).

Üstelik, komünist terör sadece silahlı eylemleri kapsamamaktaydı, grevlerden öğrenci eylemlerine kadar her türlü “propaganda faaliyeti” de onun bir parçasıydı (Öztan, 2020). Nedeni “anarşi fikirden çıkıyor” şeklinde ifade edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 395). Örneğin, DP Milletvekili

Hasan Korkmazcan'a göre "milletlerarası komünizmin basmakalıp metotları" Türkiye'deki sol hareketlerce de uygulanmaktaydı. Bu yöntemler şu şekilde dile getirilmişti:

Mahkemelerde gösterilere başvurulmuştur. Bütün olup bitenler Devlet Güvenlik kuruluşlarınca tertiplenmiş kontr-gerilla hareketi olarak sıfatlandırılmıştır. İşkence iddiaları sergilenmiştir. Devletin ordusu, adliyesi, güvenlik kuruluşları küçük düşürülmek istenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 417).

CGP Milletvekili Talat Oğuz da "Anayasa nizamını değiştirmek isteyen ihtilalci sol mihrakların", "Türkiye'de antidemokratik, faşist ve insan haklarına saygısız bir yönetimin mevcudolduğu [*sic*] iddialarına dayalı bir dış propaganda" yürüttüğünü öne sürmekte ve böylece komünist terörün sadece silahlı eylemlerle değil, kimi propaganda araçlarıyla da ifa edilebileceğini belirtmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974c: 581). Dahası, "kitap, dergi ve gazettelere [*sic*] beyin yıkamanın bütün ustalığı" sergilenmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449).

Böyle bir "tehdit" karşısında yapılması gereken, Balyoz Harekâtı gibi, sola dair tüm yasal faaliyet araçları da dahil olmak üzere her eylemi polisiye tedbirlerle önlemektir. Bu doğrultuda, Türkiye toplumunun varlığı ve özgürlüğü, Batı'da da benzeri uygulanan terörizmle mücadele pratiklerini hayata geçirmekte yatmaktaydı. Buna göre, komünist terör Batı Avrupa ve ABD'de de etkiliydi ve "anarşik ve terörist hareketler bundan yedi sekiz sene evvel doruğuna varmışken" Türkiye de Batı'nın bir parçası olarak bu saldırı dalgasına yakalanmıştı (TBMM Tutanak Dergisi, 1978b: 119). Ayrıca, AP milletvekili İlhami Ertem "kendilerine 'devrimci' diyen dernekler[in]... hür demokratik rejimi yıkmaya faaliyetleri" içerisinde olduğunu ve "demokratik batı ülkelerinin tecrübelerinden yararlanarak memleket gerçeklerine uygun tedbirler" almak gerektiğini belirtmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1977: 166-167).

Türkiye sağına göre, komünist terör karşısında CHP ya yetersiz kalmakta ya da koruyuculuk sağlamaktaydı. Nitekim, Mart 1975'te kurulan ve AP, MHP, MSP ve CGP'yi içeren Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Türkiye sağının komünist terör ile mücadele etmesi için en geniş koalisyonda cephenin kurulması yoluyla CHP'yi veya solu siyasi iktidardan uzaklaştırma amacıyla ortaya çıkmıştı. Milliyetçi Cephe, komünist terörü Türkiye'nin karşılaştığı en büyük tehdit olarak görürken, CHP'yi de tehdidin parçası olarak nitelendirmekteydi. Örneğin, AP Milletvekili Kemal Şensoy'a göre CHP "anarşinin kaynağı, kaba kuvvetin barınağı, teröristlerin ilticagahı" idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 117). Yılmaz Ergenekon'a göre ise CHP "anarşiye sahip çıkmak hevesinde ve gayretinde göründü" (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 199). Bu durumda yapılması gereken,

devletin milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman bir siyasi kadro tarafından yönetilmesi ve CHP'nin süratle uzaklaştırılmasıydı. Bu doğrultuda, “sağcı politikanın temelini teşkil eden” Türk-İslam düşüncesi komünist terörün panzehri olarak görülmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 31).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Terörizm Anlatısı: “Gerici Terör”

CHP 1970'lere kendi içerisindeki iktidar mücadeleleriyle giriyordu. Bülent Ecevit'in başını çektiği Ortanın Solu veya Demokratik Sol taraftarları ile önce 1967 yılında Güven Partisi'ni kuracak olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki sağ Kemalistler ve daha sonra partinin efsanevi lideri İsmet İnönü arasındaki iktidar mücadelesi sonrasında, 1972 yılında Ecevit partinin genel başkanı olmuştu. Ecevit, partisinin klasik veya Ortodoks bir Kemalist yorumuna karşı çıkmış ve halkçılık vurgusuna daha fazla önem atfetmişti. Buna göre, klasik Kemalist halkçılık, “toplumsal sınıfların yokluğu fikri” çerçevesinde yorumlanmaktaydı ve “belirli bir zaman ve mekân boyutu içinde fiilen yaşamakta olan bir insan kitesini” ifade etmekteydi (Köker, 1990: 167). Buna karşılık, Demokratik Sol olarak isimlendirilen yeni tutum, klasik “Kemalizm'in sınıfların varlığını reddeden ve sınıfsal çelişkileri yok sayan anlayışının yerine sınıfsal çelişkilerin varlığını dikkate alan bir anlayışın benimsenmesini ifade ediyordu” (Görücü, 2020: 345). CHP'de halkçılığın sınıf perspektifi ile anlamlandırılması neticesinde, toplumsal adaletsizliğin temelinde sınıfsal eşitsizlikler görülmekteydi. Bu ise, aşağıda görüleceği üzere, terörizm anlatısının sınıf temelli bir siyasi şiddet üzerinden aktarılmasına yol açtı.

Öncelikle, Türkiye sağının terörizmi anti-komünizm hattı üzerine yerleştiren ve beynelmilel komünizmin yerel komploları olarak gören anlatısı karşısında CHP'li milletvekilleri daha ikircikli bir tutuma sahiptiler. Bu ikircikli tutumun temelinde, siyasi şiddet ortamının sağ ve sol şeklindeki bir ideolojik okunmasından ziyade terörizmin ilerici ve gerici bir duruma işaret etmesi vardı. Bir başka deyişle, terörizmi sağ veya sol ideolojiler ile anlamak, CHP'li milletvekilleri için yeterli değildi. Daha ziyade, Türkiye'deki siyasi şiddet ortamını ve terörizmi ilerici güçlere saldıran gerici güçler perspektifinden anlamlandırmak gerekmekteydi. Fakat, CHP açısından ilericilik de Marksizm veya devrimcilik demek değildi ve CHP'li kadrolar da kendilerinin özenle Marksist olmadıklarını vurgulamaktaydı (Akça, 2020). Nitekim, CHP'nin 21. Kurultayı'nda devrimsel mücadeleler “...halkın dışında ve üstünde ilerici aydın kadrolara dayanarak yürütülebileceğine inananlar bizimle beraber olamazlar” ifadeleriyle reddediliyordu (aktaran Görücü, 2020: 346).

Bu durumda, ilericilik siyasi şiddet ve devrimcilikten uzak durmayı gerektirmekteydi. Ortanın Solu'nun sınıflar arası mücadelede birisinin diğerini

ortadan kaldıracak şekilde şiddet içeren bir mücadele pratiği olmadığı, daha ziyade sınıflar arasında belirli bir anlaşma ve uyumun sağlanabileceği sosyal demokrat politikaların genel adı olduğu vurgulanmaktaydı (Ağtaş, 2007). Buradan hareketle, terörizm, “ilerici” politikalara engel olma niyeti taşıyan her türlü siyasi şiddet edimiydi. Dolayısıyla, CHP açısından terörizm bir yandan aşırı sağcı veya faşist şiddeti, diğer yandan devrimci sol şiddeti içermekteydi. Bu, açık bir şekilde Bülent Ecevit tarafından ifade edilmişti:

Bundan tam 100 yıl öncenin Bakouninelerinin, Neçayelerinin metotlarına özenerek, terörizmle, tedhişçilikle, suikastle, topluma yön vermeye kalkışanlar vardır ki, bunlar toplumun en az 100 yıl gerisindedir... Gene bu toplum içinde, 30-40 yıl önce Almanya’da, İtalya’da yenilgiye uğramış terör metotlarına özenenler vardır ki, onlar da bu toplumun en az 30 yıl, 40 yıl, 50 yıl gerisindedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1974d: 91).

Türkiye sağının terörizmi sol-komünist bir eylem biçimi olarak özdeşleştirme çabaları karşısında, CHP’li milletvekilleri terörizmi sağa doğru da genişleterek, siyaseten merkezde kendisini konumlandırmaktaydı. Böylece, Türkiye sağının CHP’yi komünist terörün sorumlularından biri olarak gösterme çabası karşısında CHP, terörizmi her türlü siyasi şiddet edimini kapsayacak şekilde genişleterek Türkiye sağını terörizm konusunda ikiye bölmeyle suçlamaktaydı. Deniz Baykal’a göre Milliyetçi Cephe Hükümeti “sağ terörcülerin adını dahi anmaktan” kaçınılmaktaydı. Dahası, hükümetin ve AP’nin “terörizmin sağına karşı çıkmayan” insanlardan oluştuğunu belirterek “günün birinde soldan gelecek terörizmin karşısında boyunlarını eğmek” zorunda olacaklarını iddia etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 40, 109). Görüldüğü üzere, terörizm hem sağ hem de sol bir perspektife sahip olabilirdi. Bu sayede CHP’li milletvekilleri 12 Mart Muhtırası sonrası devletin güvenlik mekanizmasınca tehdit olarak inşa edilen “aşırı” solcu gruplardan kendisini ayırırken, aynı zamanda 12 Mart rejiminin solu hedef alan terörizm anlatısını da reddederek kavramı iktidar mücadelesinde yeniden yorumlamaktaydı.

CHP’nin terörizm anlatısı, aşırı sağın toplumun gerici unsurları olduğu ve muhafazakâr sağın değişime kapalı yapısı nedeniyle toplumun gerisinde kaldığı iddiasından hareket ederken, aşırı solu da dogmatik ve doktriner yapısı nedeniyle güncel durumlara adapte olamamakla suçlayan modernist bir yaklaşıma sahipti. Buna göre, CHP açısından modernizm muasır medeniyetler seviyesine erişmek anlamına gelirken, “ilerilikle geriliğin ayırıcı ölçütleri Batı uygarlığı standardına göre belirlenmişti” (Köker, 1990: 162). Üstelik, modernleşme pozitivist bir akıl yürütme sonucunda kaçınılmaz olarak görülmekte ve ilerici bir toplumsal düzenin lineer kabul edilen CHP’nin Kemalist modernleşmeci perspektifi içerisinde hayata geçebileceği varsayılmaktaydı (Çelik, 2001). Dolayısıyla terörizm, toplumun

ilerici kesimlerine yönelik “ilkel” şiddet metotları yoluyla halkı baskı altında tutma aracı olarak nitelendirilmekteydi. Bu doğrultuda, örneğin, CHP Milletvekili Kâmil Kırıkoğlu’na göre “sanayi işçisinin sınıf bilincine varmasını önlemek için” terörizm kullanılmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1976c: 9). Bu nedenle, toplum içerisinde itirazlarını dile getirmeye çalışan üniversite gençliği, “demokratik ve yasal yollardan seslerini yükseltmek istedikçe, onları halka yabancılaştırmak isteyen, onları toplumun dışına itmeyi amaçlayan sağ güçler baskıyla ve terörle gençleri suskunlaştırmak ve sindirmek istemektedirler” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 616). Nitekim, tarihin her döneminde görülebilecek bu ilerencilik-gericilik çatışması o zaman içerisinde terörizm adı altında ilerici halk kesimlerine yönelik uygulanmaktaydı:

Hasan ile Hüseyin’i Kerbela’da şehit edenler onlardır; Nesimi’nin derisini yüzenler onlardır; Hallac-ı Mansur’u asanlar onlardır; Kubilay’ın başını kesenler onlardır. Uşak’ta, Isparta’da taş atanlar onlardır; Adanalı işçiyi, Şahin Aydın’ı, Kerim Yaman’ı vuranlar, öldürenler onlardır; Sağcısıyla, solcusuyla gençlerimizi öldürenler onlardır; Malatya’da, Tokat’ta, Amasya’da, Maraş’ta kitapçılara, dükkanlara, partilere saldıranlar onlardır. Bunların Batı uygarlığında da Türk töresinde de insanlık yasasında da yeri yoktur. Bunlar yüreğimizin ezikliği, toplumumuzun utancdırlar (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 41).

Yine de böyle bir ilerencilik-gericilik ikiliğinin merkezinde yer alan esas terörist özne aşırı sağcılar, özelde ise MHP’liler ve Ülkücülerdi. Buna göre, MHP ve Ülkü Ocakları Türkiye’nin demokratik düzenine en büyük tehdidi oluşturan terörist örgütlenmelerdi. Parti liderinin “ülkeyi Nazi Almanya’sına dönüştürmek isteyen Hitler bozuntusu” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 617) ve “kendisine ‘Başbuğ’ dedirten, Orta Asya kafatasçısı, fanatik bir maceracı” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727), MHP’nin “yanlış ve haksız bir milliyetçilik istismarı” yapan “terörcü bir siyasal hareket” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975c: 559), Ülkü Ocakları mensuplarının ise “ülkemizi Nazi Almanya’sının karanlık günlerine götürmek isteyen ve sağ terörizmi yaratan komandolar” oldukları ifade edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975a: 199). MHP, 1930’ların ve 1940’ların faşist hareketleriyle özdeşleştirilerek, ülke içerisinde terörizm faaliyetleri yoluyla devlet yönetimini ele geçirmeyi ve böylece demokratik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlamakla suçlanmaktaydı:

İtalya’da Fatci Cemiyetinin üyeleri olan karagömlü gençlerin sokağa hâkim olmaları sonucu iktidara el koyan Benito Mussolini; keza Almanya’da, sokağa hâkim olan kahverengi gömlü Hitler gençliği, çelik miğferli ESAA’lar sayesinde iktidara el koyan Hitler’in takip ettikleri yolu izleyerek iktidara el koymak istemektedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 404).

Bu doğrultuda, CHP'nin terörizmi gericiлик ile özdeşleştirmesi bağlamında, MHP ve Ülkü Ocakları “çağdışı bir fikrin temsilcisi” (TBMM Tutanak Dergisi 1975a: 198), “karanlık ve çağdışı amaçları için kafalarını şartlandırdıkları bir militan grubu” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727), “Hitler'in SS'leri, Mussolini'nin Kara Gömleklileri” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 181) gibi tanımlamalarla açıklanmaktaydı. Aynı Nazi Almanya'sı veya Mussolini İtalya'sı gibi, MHP'nin de amacı terör eylemleri yoluyla istikrarsızlık yaratmak ve kadroları yoluyla devleti ele geçirmektir. Örneğin, A. Doğan Öztunç'a göre “ülkedeki bozuk düzenden çıkar sağlayan çevreler... gençlere karşı şiddet ve kıyım eylemleri” ile “baskınla, saldırıyla, yasaları çiğneyerek devleti ele geçirmek ve sermaye diktatörlüğünü kurmak” amacındaydılar (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727). Hatta, dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özyaydınlı'ya göre “devlet içinde devlet olma hevesi” taşıyorlardı (TBMM Tutanak Dergisi, 1978b: 124).

Terörist öznenin gerici olarak konumlandırılmasına paralel olarak toplum içindeki ilericiлик ve gericiлик üzerine yürütülen mücadelenin de uluslararası bir boyutu vardı. Türkiye sağ komünist terörün uluslararası boyutunu “beynelmilel komünizm” olarak isimlendirip yerel dinamikleri de “hainlik”, “yıkıcılık” ve “bölücülük” gibi nitelendirmelerle ifade ederken, CHP'li milletvekilleri açısından bu durum “uluslararası sermaye” ve onun “yerli işbirlikçileri” olarak kodlanıyordu. CHP'li milletvekillerinin temel vurgusu, terörist eylemlerin toplumun ilerici kesimleri olarak görülen işçiler, üniversite gençliği ve aydınlara yönelik uluslararası sermaye ve yerel destekçileri tarafından örgütlendiğiydi (Erdoğan, 1990). Örneğin, Kemal Ataman için “Amerika'nın bir ihraç metaı olarak geliştirdiği antikomünizm” Türkiye'deki demokrat ve ilerici kesimlere yönelik “terör yaratmak” amacıyla “bir Orta Çağ bağnazlığıyla kullanılmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976b: 232). Bu durumda, “ülkedeki bozuk düzenden çıkar sağlayan çevreler” mevcut sömürü düzenini devam ettirmek amacıyla “kafalarını şartlandırdıkları bir militan grubu, ülkü ocakçı komandoları” kullanarak terörü desteklemektedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 617).

4. 12 EYLÜL DARBESİ'NE GİDEN YOL

Yukarıda bahsedilen iki temel anlatı, 1970'li yıllarda terörizme dair siyasal düzlemde en hâkim ikisini oluşturmaktaydı. Türkiye sağ, Türkiye'nin bir “komünist terör” tehdidi altında olduğunu ve ülkeyi ve toplumu yıkmayı ve bölmeyi amaçladığını iddia etmekteydi. Buna karşılık, CHP'li milletvekilleri Ecevit'in 1970'li yıllardaki halkçı söylemine paralel olarak Türkiye'deki terör tehdidinin temelde “gerici güçler” tarafından yöneltildiğini ve amacının Türkiye'deki sömürü düzenini devam ettirecek şekilde ülkeyi ve toplumu geri kalmış bırakmak olduğunu ifade etmekteydi. Böylece, üç temel soru çerçevesinde,

yani 1) Terörist özne kimdir? 2) Terörizm nedir? ve 3) Terörle nasıl mücadele edilmelidir? sorularına tamamen farklı cevaplar veren iki anlatı mevcuttu. Fakat, 1977 Seçimleri sonrası siyasi şiddetin alabildiğince iç savaşa dönüşme ihtimali ve artan toplu katliamlar ile birlikte terörizme dair daha hegemonik nitelikte bir anlatının her iki toplumsal bloğu kapsayacak şekilde geliştiğini görmek mümkündür. Buna göre, bahsedilen üç soruya dair giderek ortaklaşan cevaplar veren bir anlatı gelişmeye başlamıştır. Fakat burada esas kırılma noktası Maraş Katliamı ile olmuştur, çünkü ardından ilan edilen sıkıyönetim ile birlikte terörizmin ne olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair hegemonik bir anlayış gelişmiştir. Yine de terörist öznenin kim olduğuna dair iktidar mücadelesi 12 Eylül Darbesi'ne kadar devam etmiştir. 12 Eylül Darbesi ile birlikte bunun da cevabı verilecektir. Bu kısımda, bu tarihsel süreç içerisinde hegemonik terörizm anlatısının temel vurguları ve oluş koşulları irdelenecektir.

Maraş Katliamı ve Terörizm “Sorunu”

Yukarıda bahsedilen iki temel anlatı terörizm kavramını bir iktidar mücadelesi alanı haline getirmekteydi. Her iki tarihsel blok da kendi hegemonik projelerini ilerletmek ve karşı tarafı anormalleştirmek için terörist özne üzerinden bir mücadele yürütmekteydi. Terörizm, eğer devletin karşılaştığı en büyük tehdit ise, yapılması gereken terörizm faaliyetini yürüten kişilerle, yani terörist öznelerle, daimî bir mücadele içerisinde olmaktı. Bu bağlamda, terörist özne Türkiye'nin olduğu düşünülen öznelliğine – ister Türkiye sağı açısından milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özne olsun, isterse de CHP açısından ilerici-vatansever özne olsun – karşı her şeyi temsil etmekteydi. Dolayısıyla, terörist öznenin inşası aynı zamanda tüm bir toplumun savunulması adına yürütülecek güvenlik düzeneklerinin de inşası anlamına gelmekteydi. Bir başka deyişle, terörizmin bir devlet sorunu olarak ortaya konulması, devletin toplumu bu sorundan koruyacak kurumsal düzenlemeleri de beraberinde getirmeliydi. İşte, böyle bir yaklaşım açısından, Maraş Katliamı ve ardından ilan edilen sıkıyönetim terörizmin ne olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair hegemonik bir yaklaşımın inşa edilmesinin başlangıcı sayılabilir.

Maraş Katliamı ertesinde CHP Hükümeti aleyhine verilen, altında Süleyman Demirel'in de imzasının bulunduğu ve 4 Ocak 1979'da görüşülen gensoru önergesi, daha sonraki dönemleri de etkileyecek şekilde bir terörizm anlatısı ortaya koymaktaydı. Buna göre, Maraş “Olayları” gensoru önergesinde “Cumhuriyet tarihinde emsali görülmemiş yıkıcı, bölücü, anarşik ve terörist hareketler” olarak nitelendirilirken, teröristlerin hedefinin “gizli ve açık tertiple ülke ve millet bütünlüğünün tahribi, Türkiye birliğinin bozulması” olduğu ifade edilmekteydi. Bu bağlamda, terörizmin dışsal karakterine bir kez daha dikkat

çekilirken, Türkiye toplumunun ve devletinin yıkıcı ve bölücü unsurların hedefinde olduğu vurgulanmıştı. Nitekim, teröristler “sınıf, bölge ve mezhep çatışmaları yolu ile fitne ve nifakı yurt sathına yayarak” Türkiye’yi bir iç savaş ortamına götürme arzusundaydı. Dahası, “Hükümet bütün bu olan bitenlere seyirci kalmış” durumdaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 290).

Bahsedilen gensoru önergesi, Türkiye sağının bu zamana kadar inşa ettiği terörizm anlatısı içerisinde bir süreklilik arz etmektedir. Gensoru önergesi üzerine söz alan MHP Milletvekili Nevzat Köseoğlu da önergeyle paralel bir şekilde terörizmi tanımlamaktadır. Buna göre, Maraş “Olayları” “bir milli faciadır” ve “sebepler, yıllar öncesine ve milletlerarasındaki mücadeleye dayanmaktadır”. Komünist terör, “binlerce insanımızın hayatını söndüren, devlet otoritesini ve müesseselerini tahrip eden ve en son Kahramanmaraş faciasını milletimize yaşatan” bir felaket olarak görülmeliydi. Dahası, “servet farklılıkları, mezhep farklılıkları, etnik ve sosyal durum farklılıkları” birer “malzeme” olarak kullanılıyor ve “Türkiye sathında oynanan oyun Maraş’ta da sahneye” konuluyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 297-299). Görülebileceği üzere, Türkiye sağı açısından komünist terör, yurt içindeki yıkıcı ve bölücü unsurlarını kullanarak ve ülke içindeki kimi sosyo-ekonomik koşulları fırsat bilerek Türkiye’yi yıkıma götürme amacındaydı.

Türkiye sağının anlatısı hemen hemen aynı şekilde devam etmekteydi. Terörizm Türkiye’nin “geleceğini tehdit eden” “baş sorunu” idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979b: 717). Buna karşılık, CHP terörizmle yeterince mücadele edememekteydi. Örneğin, AP Milletvekili Recep Özel’e göre CHP Hükümeti “ciddi tedbir almaktan itinayla” kaçınılmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 439). Buna karşılık, Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti Başbakanı Süleyman Demirel’e göre vatandaşlar için “can ve mal güvenliğinin, korkusuz yaşamının” sağlanması “devletin var oluş sebebi” idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979d: 86). Bu durumda, yapılması gereken şey, devletin terörizmle etkin bir şekilde mücadele etmesini sağlayacak bir hükümet yapısının ve güvenlik mekanizmasının tesis edilmesiydi.

Buna karşılık, devlet kurumları CHP eliyle zayıflatılmıştı. Buradaki esas tehlike, Türkiye sağı açısından, devletin topyekûn bir şekilde “komünist terör” ile ele geçirilmesiydi. Buna göre, CHP’nin “tehlikenin kaynağındaki beyin ve militan takımını devletin bütün kurumlarına ısrarla” yerleştirdiği iddia edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 479). Bu doğrultuda yapılması gereken, komünist terör ile mücadele edecek şekilde devleti millileştirmektir. Bunun nedeni ise komünist terörün çok boyutlu olmasıydı. Terörizm bir yandan silahlı faaliyet iken, diğer taraftan her türlü propaganda faaliyetini de içermekteydi. Nitekim,

“bozgunluğa, yıkıcı ideolojik akımlara, bunların propogandasını [*sic*] yapan tehlikeli neşriyata, sahnelerde sanata hizmet kisvesi altında oynanmış olan eserlere ve genç dimağlara ideolojileri aşıl原因an her türlü faaliyetler” terörizmi kışkırtmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1980: 42). Hatta MHP Milletvekili Cengiz Gökçek’e göre:

Anarşi önce insanın kafasında başlar, düşüncelerinde başlar, beyan ve ifadelerinde gelişir, sonra bu kafayı taşıyan anarşistin imkân ve gücünün ulaşacağı yerlere hedeflere doğru eyleme geçer. Eylem sahası bazen bir gazetenin manşeti, bir kitabın sayfaları, konferans salonu, bazen de miting meydanları, sokaklar ve devlet kuruluşları olur (TBMM Tutanak Dergisi, 1980: 56).

Böyle bir durumda yapılması gereken ise komünist terör ile her cephede savaşmaktı. Devletten “komünistler” hızlı bir şekilde uzaklaştırılmalı ve onların başka mecralardaki komünizm propogandası faaliyetleri engellenmeliydi.⁷

Burada yeni olan durum, CHP’li milletvekillerinin Türkiye sağının savunduğu askeri/polisiye önlemleri alma gerekliliğine yaptığı vurguyu sahiplenmesidir. Öncelikle, Gensoru dolayısıyla konuşma yapan dönemin başbakanı Bülent Ecevit’e göre terörizm “şiddet eylemciliği” idi ve “en az 10 yıldır dünyada evrensel bir olgu” olarak görülmekteydi. Böylece, daha önce yukarıda görüldüğü üzere, Türkiye sağının 1968 Öğrenci Hareketlerini terörizm tarihinin başlangıç noktası olarak ele alması gibi, Ecevit de bu dönemle birlikte terörizm denilen bir olgunun geliştiğini ifade etmekteydi. Devamında, terörizmin niteliklerini şu şekilde belirtmekteydi: “sınır tanımıyor, ekonomik ve toplumsal yapısında zaafı taşıyan her ülkede, rejimi ne olursa olsun etkinlik kazanıyor”. Böylelikle, Ecevit açısından “uluslararası terörizm” sosyal ve ekonomik süreçlerden bağımsız olarak uluslararası çapta büyük bir sorun şeklinde görülmeliydi. Dahası, terörizm daha önceki siyasi suçlardan farklılaşarak “yeni mücadele yöntemleriyle ortaya çıktı” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 310). CHP’nin daha öncesinde tarihi ilerencilik ile gericilik arasındaki mücadeleye yerleştiren terörizm anlatısı dışında, onun 1970’li yıllara has yeni bir tür siyasi şiddet edimi olduğu fikri yerleşmekteydi.

⁷ Bunun en açık örneklerinden birisi, AP Milletvekili Hasan Gürsoy’un şu çözüm önerileriydi: “devlet kademelerine sızmış olan komünistleri” devletten uzaklaştırmak; “komünizm konusunda müteahhis elemanlardan oluşan bir teşekkül kurularak sapık fikirleri ıslah hareketini” başlatmak; Devlet Güvenlik Mahkemelerini kurmak; “bölücülüğü teşvik eden, komünizmi propoganda eden” gazete ve dergileri kapatmak; TRT’yi “milli” hale getirmek; Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. Maddelerini “işler hale getirmek”; “komünizm propogandası yapan” TÖB-DER ve DİSK’i kapatmak; ve “komünizmin tercümelik yoluyla propogandasını” önlemek (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 766). Görülebileceği üzere, terörizm ile mücadelenin çok boyutlu olması gerektiği fikri, sosyal alanın tamamen kapatılmasıyla el ele gitmekteydi.

Terörizmin yeni bir siyasi şiddet türü olması vasfıyla, mücadele pratikleri de yenilenmeliydi. Bu bağlamda, “pek çok ülkede terörizmle mücadele için yeni yöntemler oluşturur, yeni yöntemler geliştirirken” Türkiye’nin de gerekli tedbirleri alması gerekmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 310). Bu tedbirler arasında “kolluk kuvvetlerini, istihbarat örgütlerini, kadro, yapı ve çalışma yöntemleriyle” tekrardan ele almak (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 484), güvenlik kuvvetlerinin “bu yeni kavrama göre... teşkilatlanması, teçhizatlanması, eğitilmesi, teknik olanaklarla donatılması” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 761), “devletin iç güvenlik güçlerini, devletin istihbarat teşkilatını en iyi şekilde modernize etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek tarzda reorganize etmek” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 263), polisi “ona göre örgütlemek, ona göre eğitmek ve ona göre donatmak” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 487) gibi askeri ve polisiye tedbirlerin yeniden düzenlenmesi vardı. Dolayısıyla, terörizmle mücadelede birincil koşul, Türkiye sağıının da savunduğu gibi, hızlı bir şekilde güvenlik mekanizmasının devreye sokulmasıydı. Bu açıdan bakıldığında, 26 Aralık 1978’de ilan edilen, 25 Şubat 1979’da uzatılan sıkıyönetim, 25 Nisan 1979’da İstanbul, Ankara ve Adana ile birlikte tüm bir bölgeyi kapsayacak şekilde bir kez daha uzatılırken, terörle mücadele için olağanüstü devlet pratiklerinin tek geçerli yol olduğuna dair bir devlet aklının yerleştiği de görülebilmektedir.

Böylece, Türkiye sağıının terörizm anlatısı hegemonikleşmeye başladı. Fakat esas kırılma, 12 Eylül Darbesi sonrası Türkiye sağıının anlatısının darbe mekaniğinin bir parçası haline gelmesi ve hegemonik terörist özneyi inşa etmesiyle oldu. 12 Eylül Darbesi, Türkiye sağıının giderek hâkim olmaya başlayan anlatısının hegemonik hale gelmesini sağladı. Daha önce de belirtildiği üzere, terörizme dair üç temel soruya, yani terörizmin ne olduğu, teröristin kim olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair cevapların bir kısmı Maraş Katliamı ile birlikte Türkiye sağıının anlatısı ile açıklanmaya başlanırken, terörist özne sorusunun cevabı da 12 Eylül Darbesi ile verilmiştir.

12 Eylül Darbesi ve Hegemonik Terörist Öznenin İnşası

12 Eylül Darbesi, darbecilere göre, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar karşısında siyasetçilerin bir araya gelemeyerek gerekli çözümleri ortaya koyamaması nedeniyle gerçekleşti. Bir başka deyişle, siyasetin normal yollardan yapamadığını olağanüstü yolları kullanarak yapmak Türk Silahlı Kuvvetlerine kalmıştı. Nitekim, Kenan Evren’e göre “milli birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir” (Milli Güvenlik Konseyi, 1983: 12). Türkiye’nin karşılaştığı

en büyük sorunlardan biri olan terörizmin çözülememesinin nedeni de siyasetçilerin bir araya gelememesiydi.

12 Eylül Darbesi'ni terörle mücadele açısından özgün kılan nokta ise terörist öznenin tarihselliği içinde hegemonik bir anlamın inşa edilmiş olmasıdır. Daha sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde, terörist öznenin temel unsurları bu dönemde ortaya konulmuştur. Buna göre, teröristler “vatan haini” ve “yıkıcı” olarak tanımlanır (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 32). Bunlar Türkiye’yi dış güçlerin emrine bağlayacak şekilde “içten çökertme planları” üretmekteydiler (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 33). Bu çerçevede, “devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, güvenlik kuvvetleri, iş ve işçi çevreleri, yerel yönetimler ve akla gelen her ünite” örgütlenerek “bir tarafta küçük çapta sözde halk savaşları deneyleri ortaya konulurken bir taraftan da işçilerin ve halkın daha çok sokağa dökülerek kitle çatışmaları içine girmeleri için kışkırtma ve karşı propaganda teknikleri ustaca kullanılmıştır” (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20).

Nitekim, bu doğrultuda çeşitli teknikleri kendi terörist hedefleri amacıyla kullanmışlardı. Bunlar arasında bildiri dağıtmak, afiş ve pankart asmak, gasp ve soygun yapmak, silahlı saldırıda bulunmak ve çeşitli propaganda faaliyetleri yürütmek gibi birbirinden farklı repertuarlar mevcuttu (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 39-40). Böylece, “demokratik rejime olan görüşlerini her fırsatta açıklayarak halk kitlelerini kendi amaçları doğrultusunda yönlendirme”, “bazı ekonomik ve sosyal sorunları sömürmek”, “sendika, işçi ve işveren ilişkilerini sömürerek özellikle işçi kitlelerini ele geçirmek”, “[dış güçlerin] desteği ile yargı kararlarını, idamları ve işkence iddiaları ile ilgili konuları açlık grevi ve benzer yollarla protesto etmek” gibi yollara sapsinmişlardı (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 37). Neticede, terörist özne muğlak bir alana yerleştirilerek, askeri ve polisiye faaliyetlerin sadece silahlı mücadele yürütenlere yönelik değil, aynı zamanda sivil alanda “direniş” gösterenlere de yöneltilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.

Diğer taraftan, Maraş Katliamı sonrası ortaya konulan terörizm sorunu ve terörle mücadelenin nasıl yürütüleceğine dair özellikle Türkiye sağıının hâkim hale gelen anlatısı, 12 Eylül Darbecileri tarafından devralındı. Nitekim, darbecilere göre, terörle mücadelenin tek geçerli yolu sıkıyönetimdi ve bu açıdan bakıldığında Türkiye’de terörle mücadelenin başlangıç tarihi de 26 Aralık 1978’de ilan edilen sıkıyönetim ile başlamaktaydı (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 51). Dolayısıyla, Maraş Katliamı terörle mücadele için bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı, çünkü terörle mücadele tam anlamıyla güvenlik kuvvetlerinin bilgisi ve yetkisine verilmişti. Fakat, darbeye ihtiyaç duyulmasının nedeni “kendilerine yeterli destek ve yasal yetkiler sağlanamayan Sıkıyönetim Komutanlarınca alınan tüm önlemler[in] etkisiz [kalması]” idi (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20).

Sıkıyönetim pratikleri ise tüm bu terörist eylem alanlarını da kapsayacak şekilde, terörist özneyi kontrol altında tutacak bir yönetim biçimiydi. En temelinde, sıkıyönetim “Türkiye’nin 12 Eylül öncesi içine düştüğü ortama yeniden dönülmemesi” için gerekiyordu (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 32). Bu açıdan, terörle mücadele daimî bir süreçti, çünkü devletin 12 Eylül öncesi gibi zafiyet içinde bulunduğu koşullarda tekrar gelişebilirdi: “...terör olaylarının artık tamamen bittiği kanaatine kapılmak, Silahlı Kuvvetlerin başarısı, sıkıyönetimin devamı ve sıkı takip ve kontrolü karşısında sinmiş olanların ileride tekrar aynı eylemlere başlamayacağını göstermez” (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 31). Dolayısıyla, bir devlet düşmanı olan terörist özne ile yapılacak mücadele ezeli ve ebedi bir süreçti. Neticede, terörist özne devletin ve toplumun baş düşmanı hale gelirken, temel niteliği “bölücülük” ve “yıkıcılık” oldu. Böylece, terörist özne devletin güçsüzleştiği her an çıkabileceği için, esas olan devleti “yaşatmaktı”. Bu nedenle, teröre karşı her daim tetikte olmak, başta TSK olmak üzere tüm devlet kurumlarına düşen görev olarak görülmekteydi. Bu ise, terörizmi devletin istisnai pratiklerinin güdümüne bırakan ve siyasetlesiren bir siyasi eylem biçimine dönüştürdü. Terörist özne ise, her ne koşulda olursa olsun, siyasete bırakılamayacak kadar büyük bir “düşmandı” ve yok edilmeliydi.

5. SONUÇ

Bu makale, 1970’li yıllar boyunca Türkiye’de siyasi şiddet eylemlerinin terörizm kavramı altında sorunsallaştırılması sürecinde, terörist öznelerin nasıl inşa edildiğini analiz etmiştir. Nitekim, 1970’li yılların Türkiye’indeki siyasi şiddet eylemlerini eleştirel terörizm çalışmaları perspektifiyle analiz etmek, kavramın Türkiye’de hangi hegemonik projelere hizmet ettiğini ve bu açıdan nasıl iktidar mücadeleleri neticesinde şekillendiğini gösterecektir. Dolayısıyla, Türkiye’de bugün için hegemonik bir biçimde tanımlanmış terörist özneyi tarihselleştirmek, onun tarihsel oluşum süreçlerini açığa çıkaracak ve altında yatan iktidar etkilerini tespit etmeye yardımcı olacaktır.

1970’li yıllarda Türkiye’de iki terörizm anlatısı mevcuttu. Türkiye sağının “komünist terör” anlatısı terörist özneyi milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman öznenin kurucu ötekisi olarak yerleştirirken, CHP’nin “gerici terör” anlatısı da terörist özneyi ilerici halk tabakalarının kurucu ötekisi olarak kurguluyordu. Nitekim, 12 Mart Muhtırasından devraldığı ve merkezine bölücülük-millilik ikiliğini koyduğu anlatı, Türkiye sağının CHP ve komünist terör anlatıları üzerinden ülkede milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman bir öznelliği inşa edecek bir hegemonik projeyi de hayata geçirdi. Buna karşılık, CHP’nin gericilik-ilericilik temelinde kurguladığı anlatısı ise Türkiye sağının hegemonik projesinin karşısına bir karşı-hegemonik proje olarak çıkmasına rağmen, özellikle Maraş Katliamı ve

kısa bir süre sonra ardından gelen 12 Eylül Darbesi ile birlikte Türkiye sağının hegemonik anlatısı karşısında başarısız oldu.

Bu makalenin ortaya koyduğu üzere, terörist özneyi tarihselleştirmek, aynı zamanda nesnel bir terörizm tanımının da mümkün olmadığını göstermektedir. Terörizm kavramı belirli tarihsel dönemlerdeki hâkim iktidar ilişkilerinin belirli bir zamansal dilim içerisinde donması ile hegemonik anlamına kavuşur. Nitekim, 1970'li yılların Türkiye'sinde kullanılan terörizm anlatılarına bakmak, belirli hegemonik projelerin hayata geçirilmesi ve muhalefetin susturulması hedefini taşıdığını ve her türlü nesnellik iddiasının kimi iktidar pratiklerinin de meşrulaşmasına neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, özellikle Türkiye sağınca savunulan, Maraş Katliamı ardından iyice somutlaşan ve 12 Eylül Darbesi ile hâkim hale gelen demokrasi ve çoğulculuk karşıtı güvenlik pratikleri, bu tür bir “nesnellik” iddiasının sonucudur. Yine de terörizm kavramı, her ne kadar nesnel bir gerçeklik iddiasını taşısa da her zaman alternatif hegemonya projeleri için bir mücadele alanıdır. Bu durumda, eleştirel terörizm çalışmalarına düşen görev, hâkim olan terörist özneyi tarihsel bir perspektif içerisine yerleştirmek ve tarihsel inşa süreçlerini ortaya koyarak “nesnellik” iddialarını yapı sökümü uğratmaktır. Bu çalışma, böyle bir bakış açısına fırsat vermeyi ummaktadır.

KAYNAKÇA

Ağtaş, Özkan (2007), “Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol (İstanbul: İletişim Yayınları): 194-221.

Ahmad, Feroz (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980) (İstanbul: Hil Yayın).

Akça, İsmet (2020), “Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm”, Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 99-119.

Aytürk, İlker (2020), “Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele”, Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 441-460.

Bar-On, Tamir (2001), “The Ambiguities of the Nouvelle Droite, 1968-1999”, The European Legacy, 6 (3): 333-351.

Başbakanlık (1973), Beyaz Kitap: Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Ankara).

Beyribey, Tuncer (Yayınlanacak), “Terrorism as a Conceptual Site for Power Struggles: Problematization of Terrorism in Turkey in the 1970s”, *European Journal of International Relations*.

Bonditti, Philippe (2017), “Violence and the Modern International: An Archeology of Terrorism”, Bonditti P. vd. (Der.), *Foucault and the Modern International: Silences and Legacies for the Study of World Politics* (New York: Palgrave Macmillan): 155-174.

Bora, Tanıl (1998), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Bora, Tanıl ve Yüksel Taşkın (2001), “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları): 529-554.

Burke, Anthony (2008), “The End of Terrorism Studies”, *Critical Studies on Terrorism*, 1 (1): 37-49.

Cuadro, Mariela (2020), “Knowledge, Power, Subject: Constituting the Extremist/Moderate Subject”, Martini, A. vd. (Der.), *Encountering Extremism: Theoretical Issues and Local Challenges* (Manchester: Manchester University Press): 55-73.

Çelik, Nur Betül (2001), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Cilt 2: Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları): 75-91.

Ditrych, Ondrej (2014), *Tracing the Discourses of Terrorism: Identity, Genealogy and State* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Eley, Geoff (2002), *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000* (Oxford: Oxford University Press).

Erdoğan, Necmi (1990), “Türk Solunda Popülizm: Ecevit ve Dev-Yol”, *Toplum ve Bilim*, 78: 22-37.

Erlenbusch-Anderson, Verena (2018), *Genealogies of Terrorism: Revolution, State Violence, Empire* (New York: Columbia University Press).

Falciola, Luca (2020), “Transnational Relationships between the Italian Revolutionary Left and Palestinian Militants during the Cold War”, *Journal of Cold War Studies*, 22 (4): 31-70.

Fisher, Katheryn Marie (2015), “Spatial and Temporal Imaginaries in the Securitisation of Terrorism”, Jarvis, L. ve M. Lister (Der.), *Critical Perspectives on Counter-Terrorism* (Londra ve New York: Routledge): 56-76.

Genç-Yılmaz, Ayfer (2015), "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 3 (2): 221-246.

Genelkurmay Başkanlığı (1982), Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Durumu (Ankara).

Görücü, Çağdaş (2020), "CHP: Değişim, Umut, Hayal Kırıklığı", Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 339-365.

Gunning, Jeroen (2007), "A Case for Critical Terrorism Studies?", Government and Opposition, 42 (3): 363-393.

Gümrükçü, Selin Bengi (2021), "Ideology, Discourse, and Alliance Structures: Explaining Far-Right Political Violence in Turkey in the 1970s", Terrorism and Political Violence, DOI: 10.1080/09546553.2021.1895121.

Horn, Gerd-Rainer (2007), The Spirit of '68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956-1976 (Oxford: Oxford University Press).

Huysmans, Jef ve Alessandra Buonfino (2008), "Politics of Exception and Unease: Immigration, Asylum and Terrorism in Parliamentary Debates in the UK", Political Studies, 56 (4): 766-788.

Jackson, Richard (2005), Writing the War on Terrorism: Language, Politics and Counter-terrorism (Manchester: Manchester University Press).

Jackson, Richard (2007), "The Core Commitments of Critical Terrorism Studies", European Political Science, 6 (3): 244-251.

Jarvis, Lee (2009), "The Spaces and Faces of Critical Terrorism Studies", Security Dialogue, 40 (1): 5-27.

Keyder, Çağlar (1990), "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", Schink, I. ve E.A. Tonak (Der.), Geçiş Sürecinde Türkiye (İstanbul: Belge Yayınları): 61-117.

Koca, Bayram (2020), "Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-Komünizm", Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 373-394.

Köker, Levent (1990), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Linklater, Andrew (2020), The Idea of Civilization and the Making of the Global Order (Bristol: Bristol University Press).

Mammone, Andrea (2008), "The Transnational Reaction to 1968: Neo-Fascist Fronts and Political Cultures in France and Italy", *Contemporary European History*, 17 (2): 213-236.

Martini, Alice (2021), *The UN and Counter-Terrorism: Global Hegemonies, Power and Identities* (Londra ve New York: Routledge).

McQuade, Joseph (2021), *A Genealogy of Terrorism: Colonial Law and the Origins of an Idea* (Cambridge: Cambridge University Press).

Milli Güvenlik Konseyi (1982), *Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi* (Ankara).

Milli Güvenlik Konseyi (1983), *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi* (Ankara).

Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz (2015), *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Ankara: TBMM Basımevi).

Örnek, Cangül (2014), "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (1): 109-139.

Özbudun, Ergun (1995), "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1): 521-539.

Özman, Aylin ve Aslı Yazıcı Yakın (2012), "The Symbolic Construction of Communism in Turkish Anti-communist Propaganda during the Cold War", *Journal of Language and Politics*, 11 (4): 583-605.

Öztan, Güven Gürkan (2020), "I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975-1977)", *Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları* (İstanbul: İletişim Yayınları): 415-440.

Pettinger, Tom (2020), "CTS and Normativity: The Essentials of Preemptive Counter-terrorism Interventions", *Critical Studies on Terrorism*, 13 (1): 118-141.

Puar, Jasbir K. ve Amit S. Rai (2002), "Monster, Terrorist, Fag: The War on Terrorism and the Production of Docile Patriots", *Social Text*, 20 (3): 17-148.

Schmid, Alex P (2004), "Terrorism: The Definitional Problem", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 36 (2): 375-420.

Schmid, Alex P. ve Albert Jongman (1988), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature* (Amsterdam: North-Holland Publishing).

Spencer, Alexander (2012), "The Social Construction of Terrorism: Media, Metaphors and Policy Implications", *Journal of International Relations and Development*, 15 (3): 393-419.

Stampnitzky, Lisa (2013), *Disciplining Terror: How Experts Invented 'Terrorism'* (New York: Cambridge University Press).

Stohl, Micheal (2015), "The Global War on Terror and State Terrorism", Kennedy-Pipe, C., Clubb, G. ve Mabon, S. (Der.), *Terrorism and Political Violence* (Sage Publications: Los Angeles): 95-100.

TBMM Tutanak Dergisi (1974a), Dönem: 4, Cilt: 1, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974b), Dönem: 4, Cilt: 2, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974c), Dönem: 4, Cilt: 4, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974d), Dönem: 4, Cilt: 7, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975a), Dönem: 4, Cilt: 8, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975b), Dönem: 4, Cilt: 9, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975c), Dönem: 4, Cilt: 10, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975d), Dönem: 4, Cilt: 11, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1976a), Dönem: 4, Cilt: 14, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1976b), Dönem: 4, Cilt: 15, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1976c), Dönem: 4, Cilt: 16, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1977), Dönem: 5, Cilt: 1, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1978a), Dönem: 5, Cilt: 3, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1978b), Dönem: 5, Cilt: 5, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1979a), Dönem: 5, Cilt: 8, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979b), Dönem: 5, Cilt: 9, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979c), Dönem: 5, Cilt: 10, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979d), Dönem: 5, Cilt: 13, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1980), Dönem: 5, Cilt: 14, Toplantı: 3.

von Beyme, Klaus (1988), "Right - wing Extremism in Post - war Europe", West European Politics, 11 (2): 1-18.

Zulaika, Joseba (2012), "Drones, Witches and Other Flying Objects: The Force of Fantasy in US Counterterrorism", Critical Studies on Terrorism, 5 (1): 51-68.